

УДК 728.1 : 692.42/47–035.3 (477.85/87)

ТРАДИЦІЙНІ ПОКРІВЕЛЬНІ ТЕХНІКИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

Михайло МАТІЙЧУК

Національний музей народної архітектури та побуту НАН України
с. Пирогів, Київ 03026, Україна

Важливим елементом дерев'яного будівництва на Гуцульщині є покрівельні техніки: вони формували силует і естетику даху, а відтак і художній образ та архітектоніку споруди. Конструкція даху будівлі залежала від її функціонального призначення: для перекриття господарських і виробничих будівель частіше застосовували двосхилий дах, для перекриття житлових будинків – чотирихилий дах. Дахи будівель покривали колоною смерековою дошкою. Техніка покриття нею дахів складається з трьох основних технологічних етапів, від яких залежить якість і довговічність покрівлі: відбір і заготівля матеріалу та виготовлення покрівельної дошки; процес покрівлі даху з неухильним дотриманням вимог, передбачених технологічними прийомами; захист покрівлі від впливу атмосферних явищ шляхом покриття спеціальними розчинами. Найпоширенішими на Гуцульщині техніками покриття, конкретне застосування яких залежало від розмірів і конфігурації будівель та ряду покрівельних технологічних прийомів, були “посіжняк” і “в щир” (переважно для двосхилих дахів), “в румунку” та “гонт” (для чотирихилих дахів).

Ключові слова: дерев'яне будівництво, Гуцульщина, покрівельні техніки, двосхилий дах, чотирихилий дах, колона смерекова дошка.

Вивченням традиційної народної архітектури Карпатського регіону і, зокрема, народного дерев'яного будівництва займалися як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці. Предметом їх досліджень стали питання типології традиційного народного будівництва, планування культових споруд, житлових садиб, господарських, виробничих та громадських будівель, конструктивні особливості споруд, окремі технологічні процеси будівництва, будівельні матеріали, а також звичаї та повір'я, пов'язані з народним будівництвом¹. Натомість технологія

¹ Грацианская Н. Н. К типологии традиционного народного жилища в Украинских Карпатах в XIX – начале XX века // Советская этнография. Москва, 1973. № 1. С. 25–36; Вінценз С. Ф. На високій полонині. Правда старовіку / Переклад з польської Богдана Сенежака. Львів, 1997; Данилюк А. Народна архітектура Бойківщини. Львів, 2004; Логвин Г. Н. По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки. Київ, 1968; Макушенко П. И., Петрова З. А. Народная архитектура Закарпатья. Киев, 1956; Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество Украины / 2-е изд., перераб. и доп. Киев, 1989; Січинський В. Історія українського мистецтва. Нью-Йорк, 1956. Т. 1–2: Архітектура; Сополига М. Народне житло українців Східної Словаччини. Братіслава; Пряшів, 1983; Юрченко П. Г. Дерев'яна архітектура України. Київ, 1970.

покриття даху як складова народного будівництва залишалася поза увагою науковців, відтак питанням, пов'язаним з традиційними покрівельними техніками, дослідники або практично не приділяли уваги, або порушували їх лише побіжно, іноді подаючи стислий опис технік чи матеріалів, рідше – технології покривання даху².

Народне дерев'яне будівництво на Гуцульщині формувалося впродовж багатьох століть. Важливою його складовою є покрівельні техніки, завдяки яким формується силует і естетика даху, а відтак – художній образ та архітектоніка споруди. Зазвичай конструкція даху будівлі залежала від її функціонального призначення. Двосхилий дах частіше застосовують для перекриття господарських і виробничих будівель. Житлові споруди перекривають чотирисклилим дахом, який на причілках має невеликі шальовані дошкою заломы – “фаціяти”. Дахи будівель покривають колотою смерековою дошкою – “драницею”. Від розмірів, конфігурації та ряду покрівельних технологічних прийомів залежить техніка покриття. Найпоширеніші техніки покриття на Гуцульщині – “посіжняк”, “в щир”, “в румунку” та “гонт”. Першими двома техніками зазвичай покривають двосхилі дахи, притаманні виробничим та господарським спорудам. Для покриття житлових будівель, що мають чотирисклилу конструкцію даху, застосовують як вищезгадані техніки, так і складніші – “в румунку” і “гонтом”.

Загалом кожна техніка мала свої способи покриття і технологічні особливості, які передбачають ряд особливих, притаманних лише їй технічних прийомів. Суттєвим етапом покриття даху є вибір та заготівля деревини, виготовлення покрівельного матеріалу і захист його від атмосферних впливів. При виборі й заготівлі деревини для покриття даху враховують вік, придатність деревини до коління та параметри потрібного покрівельного матеріалу, а також пору року і погодні умови. Процес виготовлення покрівельного матеріалу передбачає низку технічних прийомів, що визначаються технікою покриття будівлі, від чого залежать розміри колотої дошки та її форма. Значну роль у технічному процесі підготовки колотої дошки для покрівлі відіграють форми її складування, методи сушіння та терміни витримки, останні визначають готовність і придатність матеріалу до покривання. Обов'язковою умовою є захист покрівлі даху від атмосферних впливів. Колота дошка підлягає обробці спеціальним розчином – “ропою” або “лоєм”, застосування яких також має свої технологічні особливості та технічні прийоми.

Дане дослідження передбачає детальний аналіз традиційних покрівельних технік Гуцульщини, а також розгляд ряду аспектів, що стосуються відбору, заготівлі та підготовки деревини для виготовлення покрівельного матеріалу, і

² Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV–XIX ст. Київ, 1991. С. 70–72; Могитич І. Р., Кіщук Т. П. Садиби, житло, інтер'єр // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1987. С. 174; Файнік Т. Житло та довкілля: будівельні традиції українців Карпат. Львів, 2007. С. 100–102; Шухевич В. Гуцульщина. Львів, 1899. Т. 1 [Матеріяли до українсько-руської етнології. Т. II]. С. 91, 119.

низки технологічних операцій, від яких залежить якість і, відповідно, довговічність покрівлі даху.

Робота ґрунтується виключно на польових експедиційних матеріалах, зібраних автором у 2005–2007 роках у Косівському та Верховинському районах Івано-Франківської області. Дослідження проводилося шляхом опитування сільських майстрів-покрівельників, збору інформації та фіксування етнографічних фактів, пов'язаних з покрівельними роботами. У результаті занотовано низку покрівельно-будівельних термінів, що побутують в лексичі гуцулів (словник цих термінів подано у *додатку* в алфавітному порядку).

Отже, покрівельним роботам на Гуцульщині передують велика підготовча праця, пов'язана з відбором, заготівлею, підготовкою деревини та виготовленням з неї необхідного матеріалу, який слугував покрівлею дахів у гуцульських будівлях. Відбір деревини та її заготівля є важливим етапом у технологічному процесі виготовлення колотої смерекової дошки – “дранки” – основного матеріалу, що застосовується для покривання дахів.

Якість дошки залежить від ряду факторів і умов, яких в обов'язковому порядку неухильно дотримувалися майстри при відборі й заготівлі смереки. Придатність деревини визначається двома основними заходами – ретельним відбором матеріалу та часовими параметрами. Смереку для покрівельного матеріалу заготовляють з липня по грудень, оскільки зимове мерзле дерево не піддається колінню, а навесні інтенсивний рух соків впливає на якість колотої дошки: вона легко піддається атмосферним впливам і тому є недовговічною. Майстри-покрівельники розповідають:

Це можна робити в жовтні-грудні, восени ... Зараз (у червні. – *М. М.*) ліс рідкий, рідколіс, мнікий (м'який. – *М. М.*), він футко берет у себе вологу і футко гниет, пріет. А так ліс застугає ... Він робити такий тугий, твердий ... Зараз місяць цей кінчається, червень. Це є пустий місяць, гнилий*, а зараз липень, то можна запросто ... Такий люксихний, легкий ... Такий, шо даєси файно робити ... А зараз з липня можна, та аж до грудня, бо у грудні місяці ліс мерзне ... Він не даєси, він та як мертвий, та як камінь³.

Майстер, вибравши сприятливий час для заготівлі деревини, знаходив лісосіку із стрункою без сучків смерекою. Товщина дерева повинна бути не менше 30 см у діаметрі: “Може бути і метровий ковбук, а в молодшому – триціть”⁴.

Не кожна смерека була придатна для коління, тому майстрові доводилося уважно вибирати серед багатьох дерев саме ті, які піддавалися колінню, – так звані “колючі”⁵ смереки. Для цього слід було робити проби, зарубки на стовбурах дерев:

* У традиційному гуцульському календарі червень носить назву “гнилень”.

³ Записано в селі Криве Поле Верховинського району Івано-Франківської області 14. 06. 2007 р. від Василя Кузьмича Остафійчука, 1949 р. народж.

⁴ Записано від того самого інформатора.

⁵ Під час експедиційних досліджень 2005–2007 рр. окреслення “колюче” занотовано практично в усіх селах на Гуцульщині.

Аби вна кололаси на драниці, треба зарубувати гевер такий ... Такий лупак з смереки, і пробувати сокиров колоти, – ек вно си коле, цес кусочок, то вже вна буде си колоти⁵.

Я або хто вже це коле, то берет полуднешну сторону кореня, рубає отакий штаб, плашку таку ... І берет то, колет на тонесеньку таку пластиночку, одну і другу, та кладет її отак навхрест – якщо вна ривенька, можна тоту штуку валити, а якщо ні, тото ... А як ні, там накрив мохом, аби то не видко⁶.

Коли сонцове, якщо за сонцем звернене, то буде колотиси вно, хоть скручено трошки. ... Пробують, де коріні проходить ... Це називають у нас капують. Рубають отак сокерів ... Це пробу роб'ї. На живій, на стоєчій смереці, це так⁷.

Для визначення придатності деревини до коління необхідно “залупити внизу у корені, вирубати тріску – якщо ця тріска рівно колитси, не жолобит в сторону, то з цієї смереки можна колоти дранку”⁸.

Визначивши придатність смереки для коління, майстер “валив” деревину, тобто зрубував її. Нижню частину стовбура (50–70 см), яка не була придатна до коління, відрізали і не використовували як матеріал для драниці: “Ми зрубуємо смереку дес приблизно півметра від пенька. Ми відрізаємо цю частину дерева і вікідаємо, її не використовують ...”⁹.

Круглий стовбур смереки розпилюють на окремі частини (“ковбки”) такої довжини, яка відповідала певній техніці покривання даху (1–2–2,5 м). Заготувавши таким чином потрібної довжини “ковбки”, можна було приступати до наступного етапу – коління їх на поліна (“гітини”), з яких вже кололи драницю. Колоди й “гітини” обов’язково позначають, щоб не переплутати “вершак” із “гузирем”. Заготовлені колоди розколюють сокирою з вершака. Спочатку розколюють “ковбок” навпіл, а потім, залежно від його діаметра, колють на чотири, шість або вісім частин. З наколотих частин видаляють серцевину (“осердя”) й окорюють (див. *лист I, мал. I*):

Тогди з вершака починаємо колоти, розколюємо пополам і дивимоси по товщині: якщо не дуже товстий ковбанчик, то ми можемо колоти начетверо, якщо товщий – нашестеро, якщо грубший – то на вісім частин ... Тогди ми осердя від центру, від серця ... приблизно 5–6 см відколюємо осердя, гет вікідаємо, воно не підходить ... Кору знімаємо¹⁰.

Ну та колитси на ковбки, відтак гітуєтси, колитси, осередок відкидаєтси¹¹.

⁵ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) Косівського району Івано-Франківської області 9. 07. 2006 р. від Юстима Васильовича Григорука, 1925 р. народж.

⁶ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

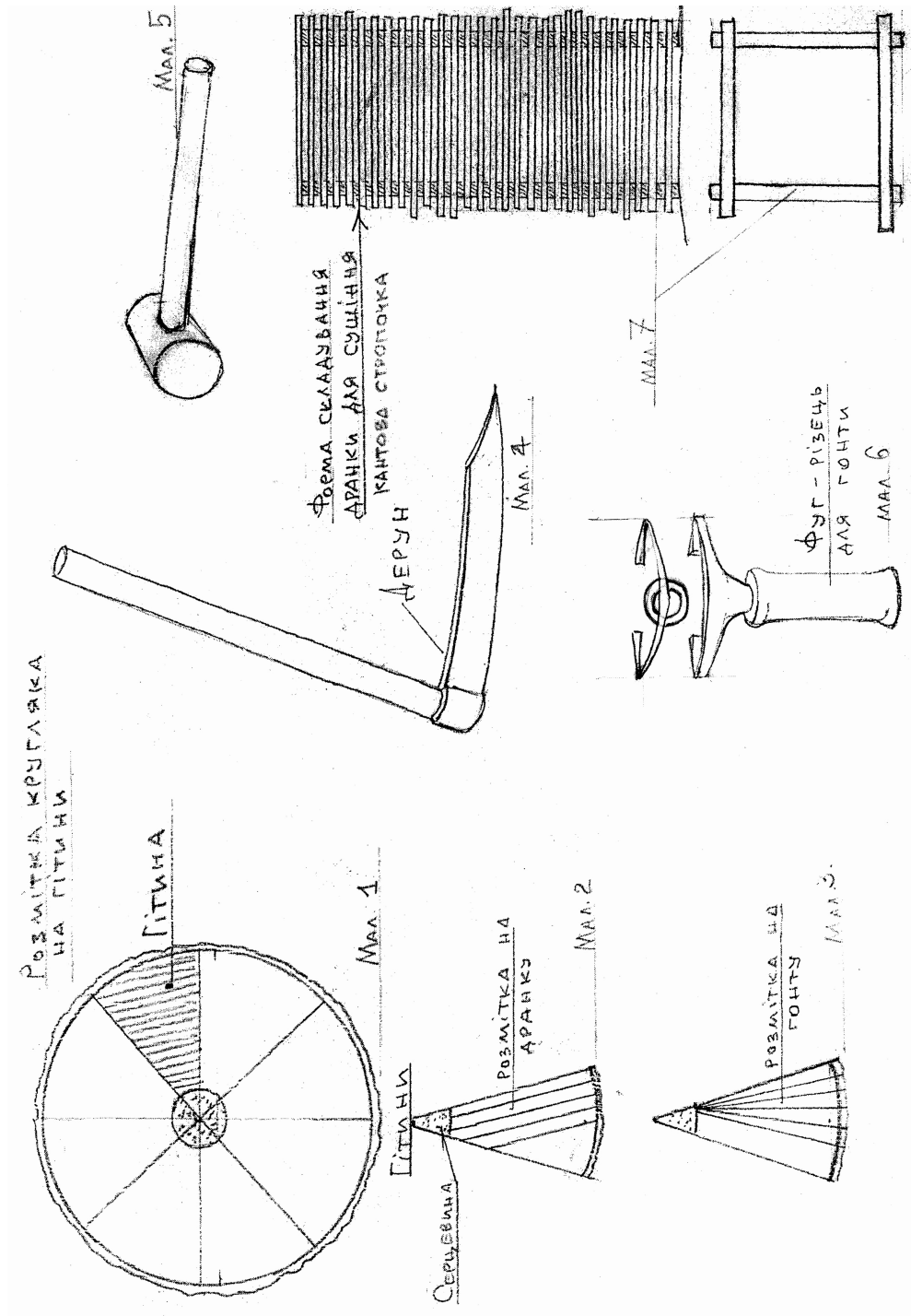
⁷ Записано в селі Бабин Косівського району Івано-Франківської області 15. 06. 2007 р. від Івана Лук’яновича Сумарука, 1929 р. народж.

⁸ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від Миколи Дмитровича Джоголюка, 1967 р. народж.

⁹ Записано від того самого інформатора.

¹⁰ Записано від того самого інформатора.

¹¹ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

Лист I

Сокиров колитси на чвертки, а драницу колоти треба дируна¹².

Після розколювання кругляка на поліна отримують “гітини” – заготовки, що мають трикутну форму на торці, і безпосередньо з них вже виготовляють покрівельну дошку. Кожну частину розмічають по товщині (1–1,3 см) і “вісним ножем” або “дируном” колють на дошки (“драниці”). Якщо з однієї “гітини” мало вийти шість дощок, то її спершу розколюють навпіл, а вже потім від кожної половини відколюють по одній дошці. У такому випадку з кожної “гітини” виходить по три дошки. Враховуючи, що “гітина” має в торці трикутну форму, то при її розколюванні ширина дошки зменшується. Проте ширина дошки не повинна бути меншою 7–8 см, тому існує інший спосіб коління: від розміченої “гітини” відділяють заготовку на дві дошки, а потім, надколовши заготовку, закріплюють її у “вісний сталець” і при допомозі “дируна” або “вісного ножа” розколюють навпіл. Так виходило дві якісні покрівельні дошки (див. *лист I, мал. 2*).

По дві дошки відділяється переважно, а потім з двох дощок получаєси вже по одній, тому шо якщо одну дошку колоти, вна завжди вам буде збігне (втече, випаде. – М. М.), вна дес вискочит і так далі ... І так потихонько оце так драниці колютси¹³.

Колють дошку зазвичай “дируном” за допомогою дерев’яного молотка-“довбиньки”, встановивши “гітину” вертикально. Нерідко при розколюванні “гітину” закріплюють у “вісний сталець”: “Такий сталець є, шо так ловит дошку ... Є ніж такий від дошки спеціальний”¹⁴ (див. *лист I, мал. 4, 5*); “То си називає дирун. Є така довбинька – грабова переважно або букова начетверик колитси ... Переважно з смереки, ялиця не дуже добре йде”¹⁵. Зазвичай працюють зі свіжою (сирою) деревиною, яка краще піддається обробці: “Якщо ти погітував і не вспів наколоти, лиш аби не зав’єла, бо вже зав’єла вна не ме колотиси, вна не колитси”¹⁶. Товщина дошки не повинна перевищувати 1,3–1,5 см. Чим тонша дошка, тим вона менше гниє і довше служить: “Бо видите вна йде до півтора сантиметра, грубша не годна бути, бо чим грубша, борше гниє”¹⁷. При вдалому виборі деревини і дотриманні технології коління товщина дошки мала залишатися однакою як у “вершаку”, так і в “гузирі”.

Описаний метод коління дошки застосовують при всіх способах покривання дахів, окрім покриття “гонтом”. “Гонт” (“гонта”) – дошка, яка має іншу конфігурацію і відповідно потребує спеціального підходу під час її заготівлі. Повздовжні боки дошки мають різну форму: один бік має товщину до 1,5 см,

¹² Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

¹³ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від Василя Васильовича Мицканюка, 1958 р. народж.

¹⁴ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

¹⁵ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

¹⁶ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

¹⁷ Записано від того самого інформатора.

інший є гострим. Для коління “гонти” “гітину” з торця розмічають не рівно, а на сегменти: “На гонту то берут навскісь, отак вни стараються їх наколоти. Має перед один отак сходити ... острій. Другий – повний ... То повинна бути товщина дес так коло півтора сантиметра”¹⁸ (див. *лист I, мал. 3*).

Під час коління як на “гонти”, так і на “драниці” (рівній дошці) залишається рельєфна фактура деревини. На даху, покритому такою дошкою, завдяки повздовжній структурі дерева утворюються борозни, які спрямовують потік води в потрібному напрямку. Важливим є правильна обробка “драниць”, коли після коління дошку “оправляють” “вісним ножем” або сокирою, обережно стісуючи окремі нерівності:

Якщо треба, то дес сокеров горбик там підтесав, бо якщо вна така єк стругана, гиблена, то вна поки собі дощ нарабит тоті дороги, то вна як на склі си розпливає дощ ... Вно собі розчураєси (розтікається. – *М. М.*) і може тічі (протікати. – *М. М.*) ... Бо він її вістругав суда тай туда, а середина лишилася горбата, і з цього горбика зчурає туда дощ ... Дах новий, а чурит. Тай до чого це¹⁹.

Обробляють дошку “вісним ножем” на спеціальному верстаті, який називається “вісний столец” – аналог столюги: “Вісний столец. О то є такий, о та й є така лапка, ногов прикєс, прижав і погнав”²⁰.

При виготовленні “гонти” необхідно в торці дошки виготовити поздовжнє заглиблення (“шпунт”). Для цього майстер виготовляє просту конструкцію з планок, між ними вставляє 5 “гонтин” і, закріпивши їх клинами та різцем-“фугом”, робить борозни на товстішому краю дошки (див. *лист I, мал. б*):

Палики забиває у землю ... Підтісує краї ... А це такі клинчики робит – і другий такий, і перед собов отак ... Аби п’єкь (п’ять. – *М. М.*) гонтів тугонько вміщалися туда, і тут сідає ... Зібрав п’єкь тих, тай межі ті палики, ну, тут вже поклав ... А ту сторону він вдарив відтив ... Одна тупіща тримає, шоби йому держало, і є такі фугі, такі різці ... А він рівненько вже на це лиш так до себе мах – одну, другу, третю ... Потому перевернув, тим своїм різакон на другу сторону ... Та й отак виходит гонта²¹.

Готову наколоту дошку “оправляють”, видаляючи нерівні “зажолоблені” місця, і після цього складають “у клітку” для сушіння.

Укладають дошки одна на одну, і вони разом утворюють конструкцію, що має форму паралелепіпеда висотою до 2 м. Зверху їх накривають і привалюють чимось важким, і в такому вигляді дошки можуть вилежувати й сохнути кілька років (див. *лист I, мал. 7*):

Коли ми накололи дранку, приносимо додому, кору з неї знімаємо і складаємо їх у такий ... “у клітку”, називається. Складаємо квадратами. Спочатку іде – от,

¹⁸ Записано в селі Бабин 15. 06. 2007 р. від І. Л. Сумарука.

¹⁹ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

²⁰ Записано від того самого інформатора.

²¹ Записано в селі Бабин 15. 06. 2007 р. від І. Л. Сумарука.

наприклад, метр на метр – іде упоперек шар дошки, потім іде повздовж, упоперек, уповздовж, – так десь до висоти 1,5–2 метри ми складаємо. Зверху на цю дошку ... кладемо прилічні важкі камені або залізо важке ... Вона сохне, вона стоїт де-то п'єкь-шіськ (5–6. – М. М.) може років стояти ... Ну, саме менше – два, бо її треба на будинок ставити, щоб потім ця дошка не всохлася, не тріскала і не протикав дах²².

Стосовно часу сушіння в майстрів є різні думки. Одні запевняють, що для сушіння дошки потрібно не менше двох років, інші стверджують, що для цього достатньо декількох тижнів:

Поколиси ті драниці тай складаєси, тай складаєси один раз так та й у кантову стропочку ... Сохнути не треба тому багато, то сохне за пару тижнів, за тиждень. За дві неділи драниця суха²³.

Складати її треба ... у клітку, у штоц. Та й це собі наскладав, так навалив, аби вна може місяць постоїти так може, ек неквапно – може й з років два-три стоєти ... Склад, та й навалив, та й вна так ... бо від сонця її може крутити. Ви файно її склали ... аж любо її брати, так играєте, ек у карти ... Так лиш собі сидиш, тай коцкотиш²⁴.

Після того як дошка вистоялася й висохла, її ще раз “оправляють” і починають крити нею дах: “Коли вона вистоялася, тоді беремо дошки вправляємо. Де є в нас дес трохи волокна погані, вісним ножем ми знімаємо жолобки”²⁵. Інший майстер вважає, що “оправляти” дошку краще свіжою, доводити її до потрібного стану одразу після коління: “Ви її зразу обробили на свіжу і зразу склали, і вна собі вистоялася, і вна вже вам рахуйте шо готова”²⁶. Вистояна, висохла й оправлена дошка готова до покриття даху.

Дахи на Гуцульщині, як вже зазначалося, зводять зазвичай двосхилими або чотирисхилими, з невеликими трикутної конфігурації заломами. Дах утворюється дерев'яними кроквами (“кізлами”*), нижні частини яких лягають на верхні вінці зрубу – “платву”, а верхні кріпляться попарно, і через них по всій довжині “конька” проходить балка – “буркниця”, “гарівниця”. На “кізли” настеляють лати. “Крок” – відстань між латами – визначається довжиною покрівельної дошки.

Сформувалися окремі способи покривання, кожен з яких має свої ознаки й відрізняється з-поміж інших технологічними прийомами та має свою назву. Найпоширенішими техніками покриття дахів, які побутували й сьогодні розвиваються на Гуцульщині, є, як уже згадувалося, “посіжняк”, “в щир” (простіші способи), “в румунку” і “гонт”. Відмінності цих технік полягають у

²² Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 25. 09. 2005 р. від М. Д. Джоголюка.

²³ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

²⁴ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

²⁵ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 25. 09. 2005 р. від М. Д. Джоголюка.

²⁶ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

* Термін “кізли” зафіксовано фактично в усіх селах Гуцульщини.

зовнішніх розмірах (див. *таблицю*) і конфігурації дошки, а також у способі й методах її кріплення до лати:

Дахи покривали дошков ... “Посіжняком” – це довга дошка 2 м. Далше йшла дошка довжиною 1 м і 80 см – це була дранка, після дранки йшла “румунка” – це довжина 70–80 см, і потім гонт ... він має довжину 50–60 см²⁷.

(Довжина дошки-драниці. – М. М.) переважно на вісімдисків (80. – М. М.) ... Ширина ска виходит, таке від десіків цитометрів (10 см. – М. М.), дес є пітнацік (15. – М. М.) ... тринацік (13. – М. М.) ..., то й шіск (6. – М. М.), краєчок то вужче, інакше не може бути ... Та й си криє, та й можна в прості “щирици”, можна “в румунку”²⁸.

Таблиця

**Розміри покрівельної дошки
при застосуванні основних технік покриття на Гуцульщині**

Назва техніки	Розміри дошки (у см)		
	довжина	ширина	товщина
“Посіжняк”	1500–2500 і більше	8–16	1,3–1,5
“В шир”, “дранка”, “драниця”, або “простий спосіб”	80–100	7–15	1,2–1,3
“Румунка”	60–70	7–14	1,2–1,3
“Гонт”	50–60	7–14	1,3–1,5

Техніки покриття дахів мають давні традиції. Одна з найдавніших серед них – **“посіжняк”** – сьогодні, на відміну від інших, не має перспектив розвитку. Причина полягає в дефіциті та високій ціні на сировину. У гуцульських селах Косівського району цю техніку не зафіксовано: місцеві фахівці-покрівельники старшого покоління (віком 80 років) навіть не пам’ятають такої назви. У селі Яворів на запитання, чи в селі криють дахи “посіжняком”, майстер Юстим Васильович Григорович відповів: “Що це? А я не знаю”. А на пояснення, що у Верховинському районі так називали покриття дахів довгою колотою дошкою, відповів: “Тут уже цього у нас не було, бо уже цих лісів у нас не було, може, це дес стародавнє ... Це дес полонинами таке кололи довгі дошки”²⁹. Інший майстер також не знав цієї техніки: “Ні, це такий термін для мене не дуже ... У нас так не криють”³⁰.

У Верховинському районі, за Буковецьким перевалом, також не виявлено будівель, покритих “посіжняком”, але місцеві майстри пам’ятають цю техніку і охоче про неї розповідають:

²⁷ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

²⁸ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

²⁹ Записано від того самого інформатора.

³⁰ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

Посіжняк, він дуже довгий і його дуже важко найти ліс, щоб можна наколоти – це півтора метра або два, або навіть був і по два з половинов і три метра колис. Ну, то хату будували, то на хаті було два шири, ек крили “посіжняком” давно ... Ліс возили биками, бо коні не годні були брати. Одна смерека мала вісімнацікь (18. – *М. М.*) кубов. Товщина кори була така, ек п’єкь (5. – *М. М.*) копійок. То спочетку рубали, корували, він сох, і аж тогди вивозили³¹.

Посіжняк – це два метри з половинов, а в нас це такого ліса тепер нема. То ші за Австрії був такий лис. Заширока може бути десікь (10. – *М. М.*), пітнацікь (15. – *М. М.*) сантиметрів. А загруба така, як на дранку³².

80-річний майстер розповів про техніку покриття даху “посіжняком” і, зокрема, про визначення розмірів дошки: “Посіжняк у нас називалоси, ліс був колючий ... метру не було ші. Він брав, рубав смереку ... Прийшли два мужики, смереку ввалили на дошку колоту, а він зробив так”, – майстер розводить руки і прикладає до смереки. – “Оце називаєси “посіжняк” ... Ніхто не мав поняття метр”³³. Такий спосіб вимірювання подібний до “махового сажень”, відомого в дOMETричну добу, який за параметрами наближався до давньоруського “сажень” (дорівнював 2,1336 м). Вочевидь назва технологічного прийому покриття дахів “посіжняк” на Гуцульщині, де донедавна побутували давні способи виміру, походить від слова “сажень”. Як бачимо зі свідчень майстрів-старожилів, розміри “посіжняка” можуть коливатися від 2 до 2,5 м.

Експедиційні пошуки не виявили будівель, критих “посіжняком”, але в Національному музеї народної архітектури та побуту НАН України експонується покрита “посіжняком” стая (початку ХХ ст.) з села Германівка Верховинського району Івано-Франківської області, яка яскраво ілюструє майже втрачену техніку покриття на Гуцульщині. Стая має двосхилий дах, критий у чотири “шири” – горизонтальні ряди колотих дощок. Нижній ряд короткий, три наступні довжиною понад 1,5 м. Верхній ряд завершується “гарівницею”, яка має круглу форму з випусками на причілки даху (їх ззовні горизонтально зашило смерековим кругляком, який кріпиться до “кізлів”-крокв). “Гарівниця” – один з основних конструктивних елементів даху на зрізі, що кріпиться до “кізлів” і проходить через весь “гребінь” покрівлі будівлі. Вона має форму довгої цільної, інколи надточеної жердки з двома поздовжніми пазами, в які закріплюються верхні “шири” (ряди) дощок: “У гарівниці робиться жолоб такий, приблизно, ну, дес 2 сантиметри глибини і де-то 2 сантиметри ширини”³⁴ (див. *листи II і III*).

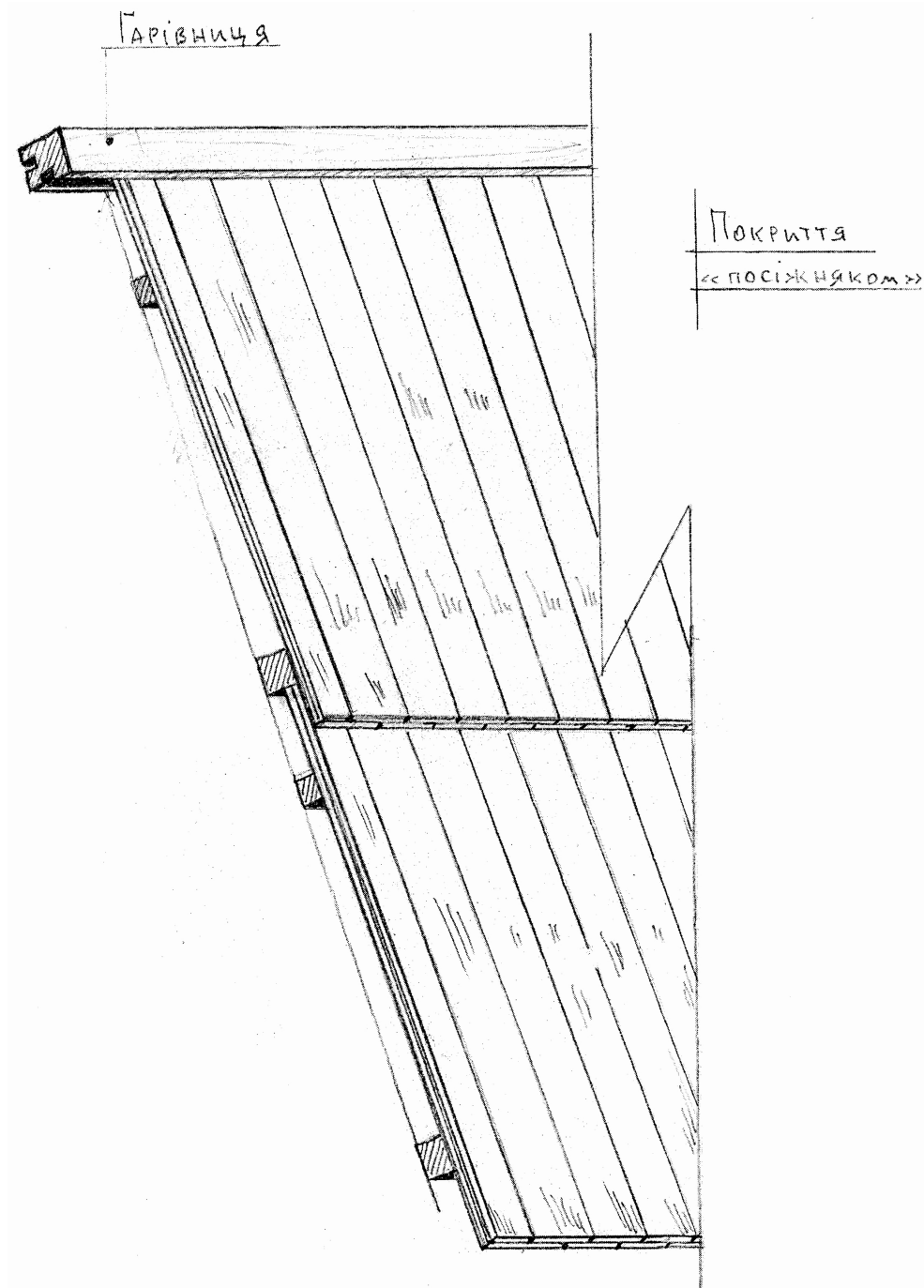
“Посіжняком”, як правило, вкривали господарські, виробничі та сезонні будівлі, рідше – житлові. Сьогодні ця техніка майже не застосовується, до її

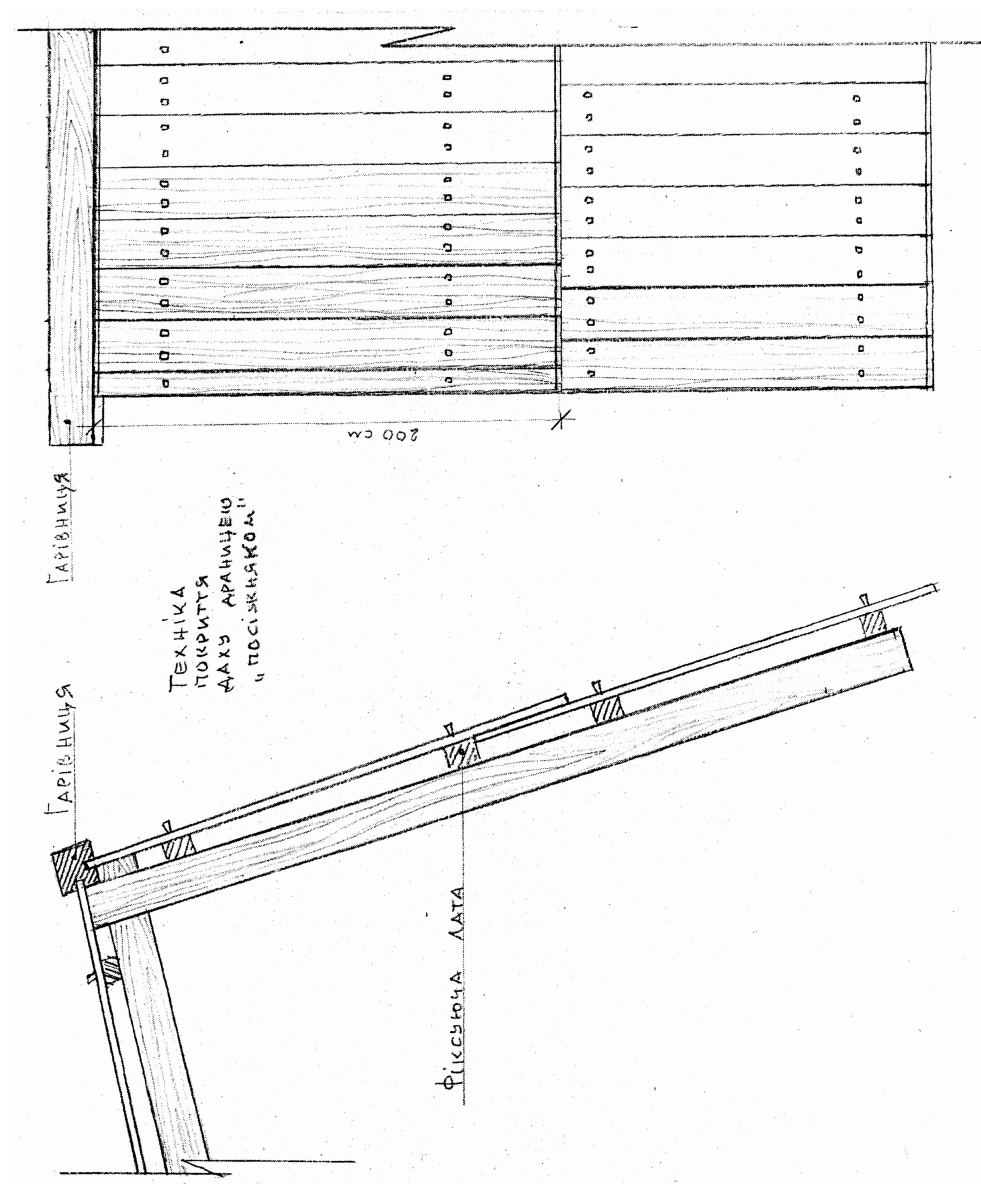
³¹ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

³² Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

³³ Записано в селі Криве Поле (присілок Крива) 11. 07. 2006 р. від Василя Юрійовича Петріва, 1926 р. народж.

³⁴ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

занепаду призвела нестача якісного лісу, придатного для “посіжняка”, а також трудомісткий процес заготівлі й виготовлення довгої дошки: “Дошка є дуже дефіцитна, бо дефіцитна тому, що майже нема такого лісу. Ну, він є дес потрохи. Ну, якщо він є, то його дуже важко звідти доставити”³⁵.

Усі технологічні прийоми, притаманні техніці “посіжняк”, у повному обсязі застосовуються при покритті дахів “у простий спосіб” або, як його ще називають, “в шир”, “драницею” чи “дранкою”. Очевидно, свого часу техніка покриття “у простий спосіб” побутувала паралельно з технікою “посіжняк”, маючи при цьому спільні технологічні ознаки. Відмінність полягала в розмірах покрівельного матеріалу: якщо довжина “посіжняка” сягала двох з половиною, а то й трьох метрів, то для покриття “у простий спосіб” застосовували метрову колоту дошку (товщина і ширина дошки залишалися незмінними).

Покриття “у простий спосіб” здійснюють у наступний спосіб. Крокви (“кізли”) покривають латами, які набивають з інтервалом, враховуючи довжину покрівельної дошки (“дранки”): нижня лата завжди повинна бути товстішою від верхньої. Починають крити згори від гребеня, кожен ряд (“шир”) мав по два шари дощок. Їх накладають так, щоб стик дощок нижнього шару перекривався дошками верхнього. Дощки першого верхнього ряду вставляють в паз “буркниці”, далі вони опираються на тоншу лату, а нижній їх край лягає на товстішу лату, виступаючи за неї щонайменше на 10–12 см (див. *лист IV, мал. 1 і 2*): “10–12 цинтометрів ... аби тудя видтак вітер задуває дощем або снігом ... Аби не зачурало ... Лата прієт”³⁶.

Після покриття одного ряду низ дощок завжди творить викривлений край, тож рівняють його, відбивши натягнутим шнуром лінію, по якій відрізають виступаючі залишки: “Обчистив ... Шнуром ударив, тай ножовков пішов ... Убив один шир, і це треба бити шнуром і припилювати цес шир рівненько, бо інакше не годе”³⁷. Наступний ряд дощок підсовують під низ верхнього ряду. Верхня підсунута частина дошки фіксується товстішою латою (див. *лист IV, мал. 3*), лягаючи своєю площею на дві лати – тонку і товсту, до яких кріпиться цвяхами: “Так це робитси на латі, та лата грубша, а ця лата ... робитци тонча, видцив, пидходив пид ту ... і вона його то тормозит”³⁸. Далі процедура покриття кожного ряду повторювалась.

Зазвичай починають крити передній схил даху від краю двосхилого даху або наріжника чотирисхилого. У кожному ряді, що має два шари – верхній і нижній, перша дошка останнього завжди має бути повною (тобто мати таку ж ширину, як і всі інші), а перша дошка другого шару – в половину меншою від нижньої. Це зумовлено тим, що наступні дошки верхнього шару, маючи сталу ширину і лягаючи на нижній шар дощок, перекриватимуть їх стики:

³⁵ Записано від того самого інформатора.

³⁶ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

³⁷ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

³⁸ Записано від того самого інформатора.

Кладемо дошку на дошку. Нижня дошка має бути ширша, верхня має бути вужча. Якщо нижня у нас, наприклад, йде 14 сантиметрів, то верхню ми маємо дати 7 сантиметрів ... Ми прибиваємо спочатку 4-ма цвяхами ці дві дошки. Далі ми засовуємо верхню дошку одну. Вона перекриває тоді нижню ... Тоді ми верхню знов пускаємо 14 сантиметрів приблизно і прибиваємо 4-ма цвяхами. Спочатку б'ється цвях унизу до латки, а потім зверху і далі засувається нижню дошку. Тоді знов б'ємо ми унизу і вверху, і так ми попаралельно по одній дошці засовуємо у гарівницю³⁹.

Стики верхнього шару мусять проходити посередині дошки нижнього, верхні ряди дощок – кріпитися перпендикулярно наступному ряду, а стики кожного попереднього ряду – виходити на дошку наступного. “Головне не закривити дошки, щоб не був закривлений дах, бо якщо закривити дошки по вертикалі, то туди буде вже попадати дощ поміж щілини, де сходяться дошки, і вно буде вам текти тоді в хату”⁴⁰. Кількість рядів (“щирів”) покриття мала пряму залежність від розмірів даху: зазвичай виходило 4–5 рядів, подекуди – більше. Край останнього (ширшого) ряду дощок кріпили до “полової” лати (див. *лист IV, мал. I*). “Відтак даєси полову лату ... нижню, саму послідну ... Вона то так як поле, край”⁴¹.

Нерідко зустрічаються дахи, де “гарівниця” накрита рядом колотих дощок (див. *лист V*):

Зверху на гарівницю теж б'ється по одній драгиці горизонтально, для того щоби вона не гнила. Для того воно робиться, щоб просто гарівниця краще зберігалася ... щоб вона не замокала⁴².

Самі вугли теж покриваються драгков – одна до другої з одної сторони і з другої. Якщо це чотирисхилий дах, то там дражку до дражки – і самі вугли – одну до другої допускається і теж прибивається цвяхами, щоб не замокало, щоб туди не затікала вода, як буде йти дощ, і сніг не задував⁴³.

Зараз дошку-драгицю кріплять до лат цвяхами – по два вгорі і внизу, але раніше їх не використовували: “Я розбивав хату, що були довгі дошки ... Кожна ще дошка тибликом, цвиків тогди ші не було ... І кожна дошка тибликом бита ... То такі були дошки, що можна було скрипки робити з тих дощок”⁴⁴; “Я пам'ятаю навіть такі дахи, які були (прибиті. – *М. М.*) кілками березовими, не цвяхами, а кілками”⁴⁵; “У дошку по штири цвики можна бити ... вгорі і внизу ... Ну, отаково, але не кожду окремо. Поклав дошку і цю дошку прибиваєм разом з цев”⁴⁶.

³⁹ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

⁴⁰ Записано від того самого інформатора.

⁴¹ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

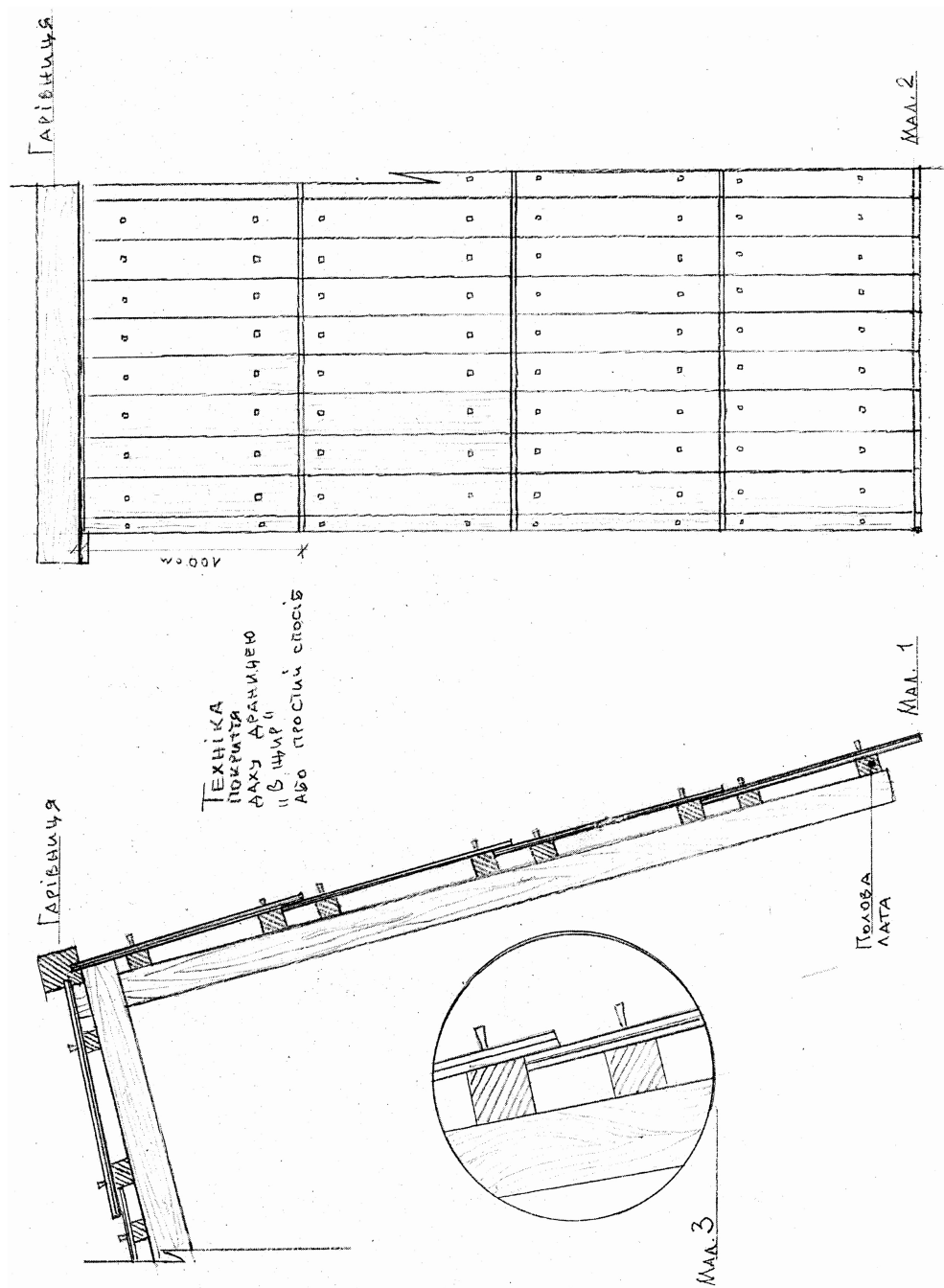
⁴² Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

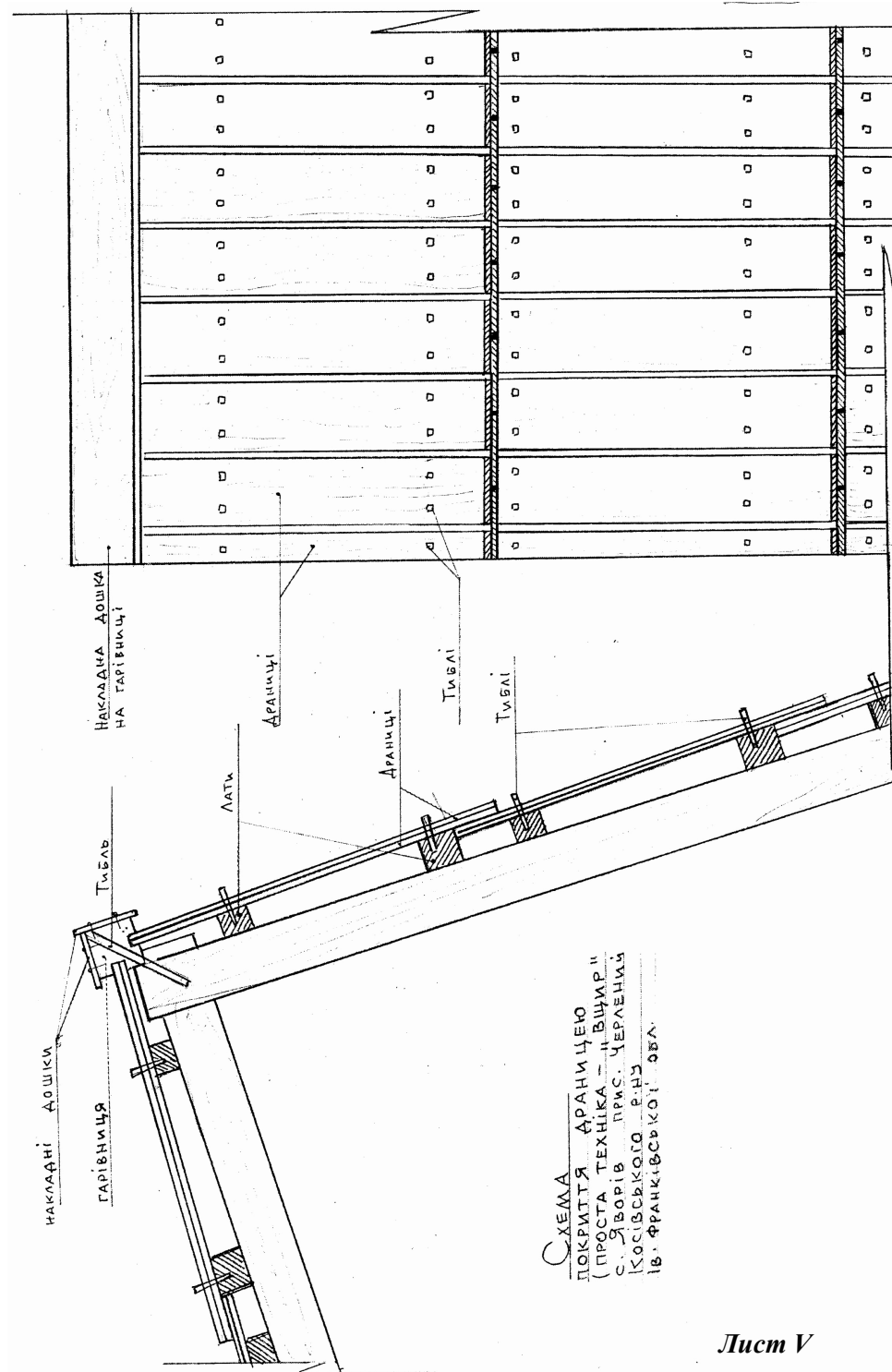
⁴³ Записано від того самого інформатора.

⁴⁴ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

⁴⁵ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

⁴⁶ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

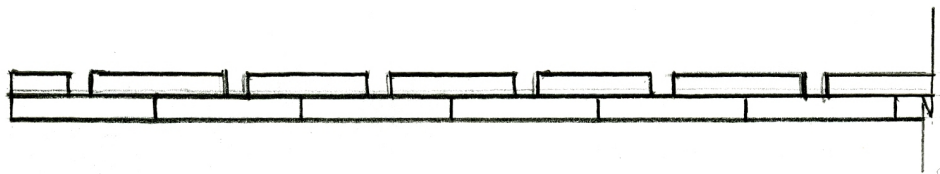
Майстер-покрівельник Микола Дмитрович Джоголюк (з присілку Середній Грунь в селі Криве Поле Верховинського району Івано-Франківської області) докладно розповів про покриття дахів “у простий спосіб”:

Б’єси. Спочатку починаємо крити з самого верха – з гарівниці. У гарівниці оце є квадратний брус, квадрат на квадрат зроблений, і всередині прорізано де-то так два з половиною сантиметри жоліб з одної сторони і з другої сторони, з нижніх сторін. Тоді у цей жоліб ми кладемо дошку на дошку, нижче стоїть латка, і то ще до другої, ще нижче. Наприклад, від гарівниці стоїть латка через 15 сантиметрів, там де-то через 70 сантиметрів, і тоді йде, ще йдуть дві латки. Короче, ми б’ємо до цієї верхньої латки, яка стоїть ... Цей верхній стриг має укривати нижню латку. Під цю гарівницю засовуємо другий шар дощок, по дві дошки, дошка на дошку іде, і от де дошки сходяться, то це має лягати посередині на тому стоці, щоб ... потім туди не попадала вода ... Коли ми, от, наприклад, один шар дошки ми вдарили, укрили один щит, тоді ми б’ємо шнуром, значимо і рівенько прирізуємо. Тоді починаємо другий крити, і так, короче, один щит прибитий двома цвиками – один цвик уверху і один унизу, і під кожну дошку має йти дві латки – одна вверху, друга внизу, і самий верхній кінець має попадати у гарівницю. Отак крили споконвіків у нас дахи⁴⁷.

Технологія “у простий спосіб” має альтернативний варіант покриття даху. Його відмінністю є застосування для покриття лат однакової товщини з вибраною четвертиною (“фальцом”), в яких фіксувалися дошки (див. *лист VI*):

Якщо простим способом, то починається від буркниці і кінчається на даху, і дошки підставляються. Там лата йде з фальцом, фальц обов’язково на дві дошки. Оп’ять же такий розмір, так щоб дві дошки, щоб перекрикке було. І все це обрізав і оп’ять підставляєш⁴⁸.

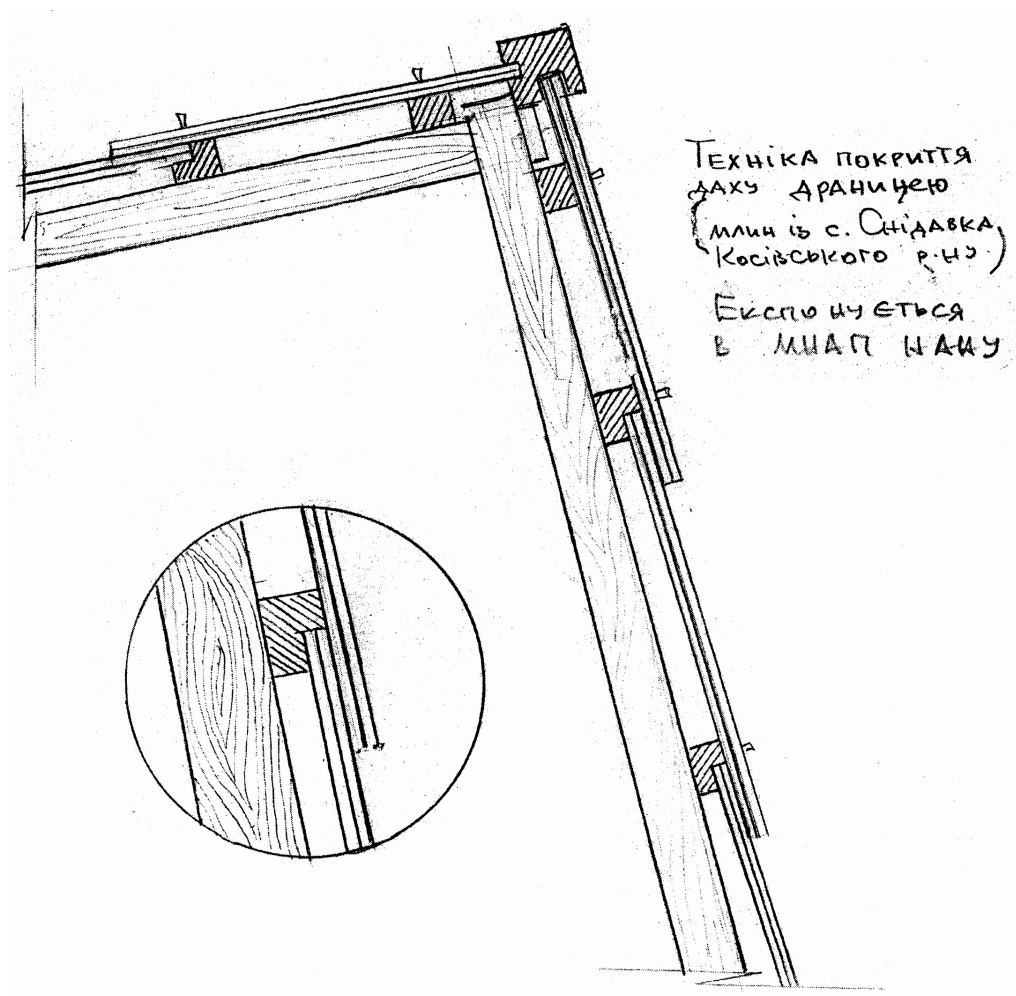
Інший спосіб покриття даху “у простий спосіб” полягає в тому, що верхній шар дощок настеляється не щільно, а з невеликим проміжком: “Брав ... ширшу дошку наспід, вужчу – зверхи. А тут півтора цинтометра щоб було пространство, аби дах сох ... Я цу вкрив, а тут має бути два сантиметри, півтора (1,5 см. – М. М.), пространство. Воздух аби йшов, аби дах сох ...”. На запитання, чи не можна верхній шар дощок стикувати щільно, майстер відповів: “О ні, не вольно. Так щоб він сох. Дожді йдуть, о видите, отут стікає”⁴⁹.

⁴⁷ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 25. 09. 2005 р. від М. Д. Джоголюка.

⁴⁸ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

⁴⁹ Записано в селі Криве Поле (присілок Крива) 11. 07. 2006 р. від В. Ю. Петріва.

В усіх трьох зафіксованих варіантах покриття колотою дошкою технікою “в щир” передбачалося покривати (стелити дошку) від “буркниці” згори донизу. Це найпростіша і найпоширеніша техніка покриття даху на Гуцульщині.

Інша техніка покриття даху, яка побутує на Гуцульщині, носить назву “*в румунку*” або “*румунка*”. Вона не менш розповсюджена, ніж “в щир”, і відрізняється від останньої застосуванням драниці меншої довжини (60–70 см) та іншою формою верхньої дошки, яка відповідно передбачає іншу конфігурацію та загальний рисунок покрівлі. Головна ж відмінність полягає в технологічних прийомах та способах кріплення дошки – їх настеляють і кріплять знизу вгору: “Здолини вверх си криє гонту і румунку. А якщо в щир, то згори в долину”⁵⁰; “Простий дах починаєси крити зверьха, а румунка починаєси крити здолини”⁵¹; “Румунков ... крив кришу знизу ..., а ні згори”⁵². Для цього набивають до крокв (“кізлів”) з кроком (відстанню), який відповідав розмірові “драниці”: “Отак само латитси під “румунку”, ек під череп і низ гонту. Так само латитси”⁵³. Набивши лати і підготувавши “драницю”, починають крити:

Ставитци яловий ряд, який прирізується по стрісі точно. Потім зуби, оці зублені дошки виставляються якраз ... Другий шар дошок – це як перекрівля получається в два ріді ... Потім відзначається ... цвяхом чи олівцем, і далі зуби йдуть, і це перекриття пішло догори. Отак сигмент за сигментом оце накривається аж до верха ... Ек подивитиси знадвору, то всі по 40 сантиметрів, але там тих 40 ховається і получається двойна доска⁵⁴.

Нижня дошка, яка в першому ряді мусить бути вполовину коротшою від верхньої, лягає на першу й другу лату. Верхня дошка першого ряду (вдвічі довша від нижньої) вкладається так, щоб закривала нижню, проходячи через першу, другу і третю лати, та кріпиться цвяхами до першої і третьої лат.

У нижній ред б’єтси окремо ... Це маєте нижній ред ... Ви б’єте в разивку. Називаєтси разівка, отако. А відтак уже собі зубите і цими зубами уже або так, або так то вже б’єте разом із цим ... У нижню лату по цвикови, багато ні, там лиш би вна не падала на землю ... Разивку цу ... тоже треба вдарити шнуром і прочистити, так аби рівненько було. Не аби такі кривульки. Просто вдарив шнуром і би вна точна була. Тогди собі цев верхнов назубив і ти собі ривненько кладеш. Подививси то так, ек струна. То інакше не годен, інакше я не знаю, як мене діди вчили. То треба вже вібрати шіскь цвиків, аби цу дошку вікігнути, тай помінєти⁵⁵.

Нижня крайня дошка першого ряду зазвичай має стандартну для всіх дошок ширину, а верхня (перша) – половину від нижньої.

⁵⁰ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

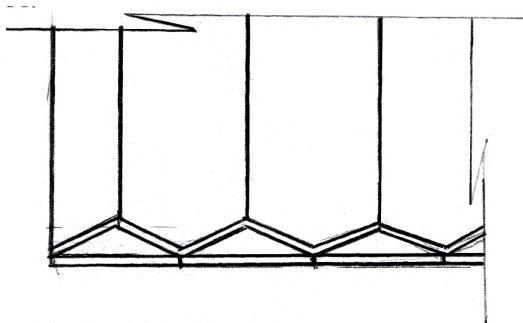
⁵¹ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

⁵² Записано в селі Криве Поле (присілок Крива) 11. 07. 2006 р. від В. Ю. Петріва.

⁵³ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

⁵⁴ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

⁵⁵ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

Дошки першого нижнього шару мають прямі торці, тоді як край дошки верхнього шару знизу зрізаний під кутом (“зубиться”), утворюючи фігурну лінію кожного ряду. Далі кожен наступний ряд криється в тому ж порядку, що й попередній. Останній верхній ряд закінчується дошкою, довжина якої відповідає половині довжини нижньої:

Румунка вже йде до пив, а відци знов до пив перекриває цу, а відци друге перекриває ... Нижня йде коротка, а відтак уже оннаковий далі ... Вишний, послінний ряд то йде так само половичка, так ек зисподу половичка⁵⁶.

Різниця полягає лише в тому, що на нижньому ряді дошка (“половичка”) знизу, а на останньому, верхньому вона кріпиться зверху: “Як виводимо на коньок ... так то значит усі доски крайні обрізаються ... і все – отам уже є верхушка, курунка ... Задня скіна переважно вища на 10 сантиметрів від передньої, виступ там, як типа ...”⁵⁷. Порядок настилу дощок здійснюється так, що всі лати, починаючи з другої, перекриваються трьома дошками: “Румунка кладеси ... вна йде в три дубелти, вна перекриває три дошки”⁵⁸ (див. *лист VII*).

Технологія покриття “в румунку” має декілька варіантів, у яких принцип і порядок настилу дошки в основному залишаються незмінними, а розміри та їхні форми мають незначні відмінності, що фактично визначають загальне сприйняття даху, його естетику та архітекtonіку. Переважно задній схил даху хати на гребені виступає над переднім на 15–20 см (див. *лист VII і VIII*).

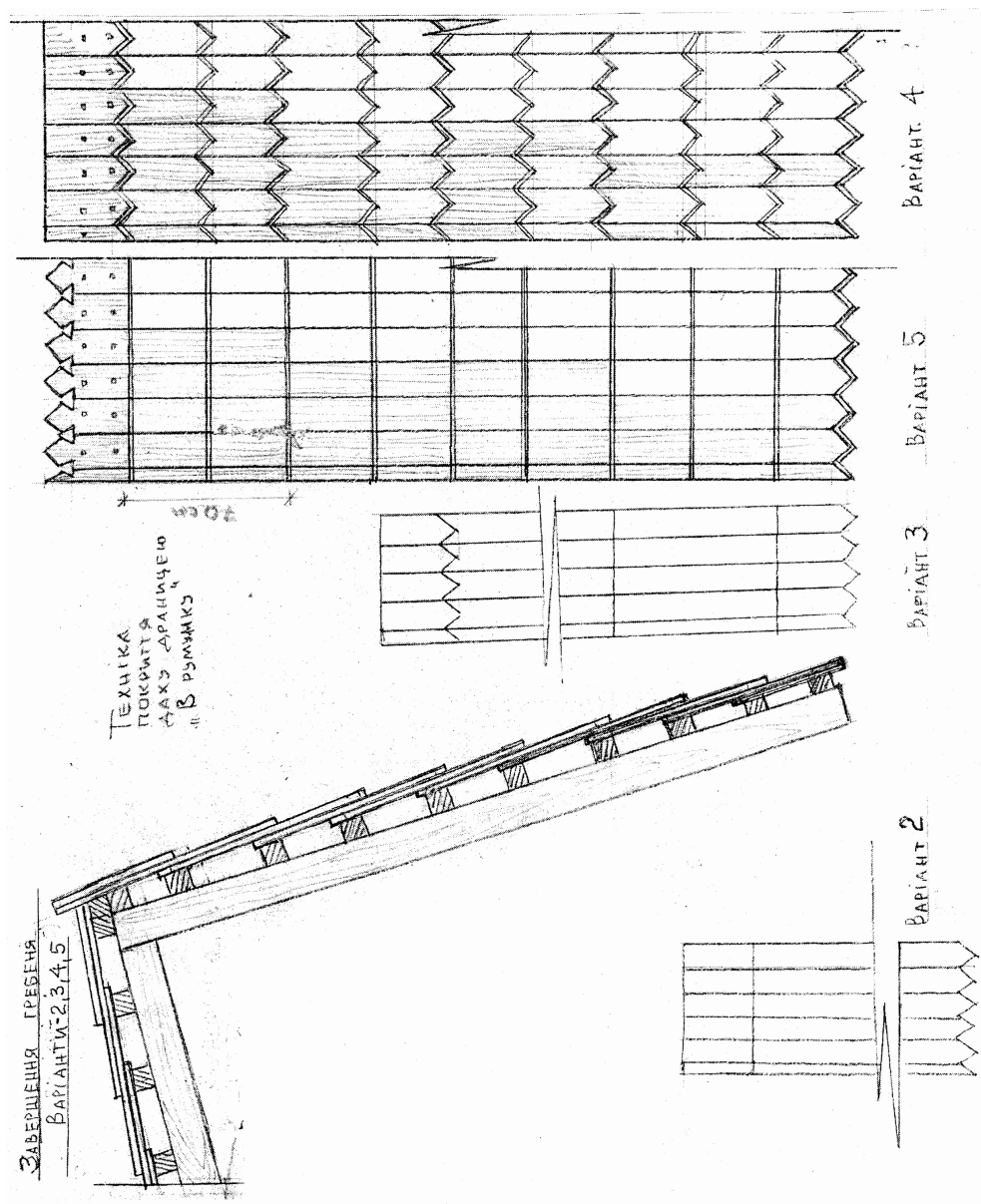
З п’яти зафіксованих варіантів *перший* є найпростішим: застосування прямої (“незубленої”) дошки, коли верхні “щери” двох схилів даху стикують без виступу і на них горизонтально набивають шар дощок, утворюючи прямий гребінь (див. *лист IX*). Усі інші варіанти покриття даху завершуються виступом на гребені даху (див. *лист VII*). Для *другого* способу властиві прямий виступ на гребені та “зублені” дошки в нижньому ряду даху. У *третьому* варіанті “зублену” дошку застосовують у нижньому й верхньому рядах, а в *четвертому* – на всіх рядах. Три названі способи мають виступи – пряму “курунку”. Натомість у п’ятому варіанті присутня фігурна “курунка”, яку творить ряд “зублених” дощок “в ромби”. З таким завершенням можливі покриття із застосуванням “зубленої” дошки по всій площині даху.

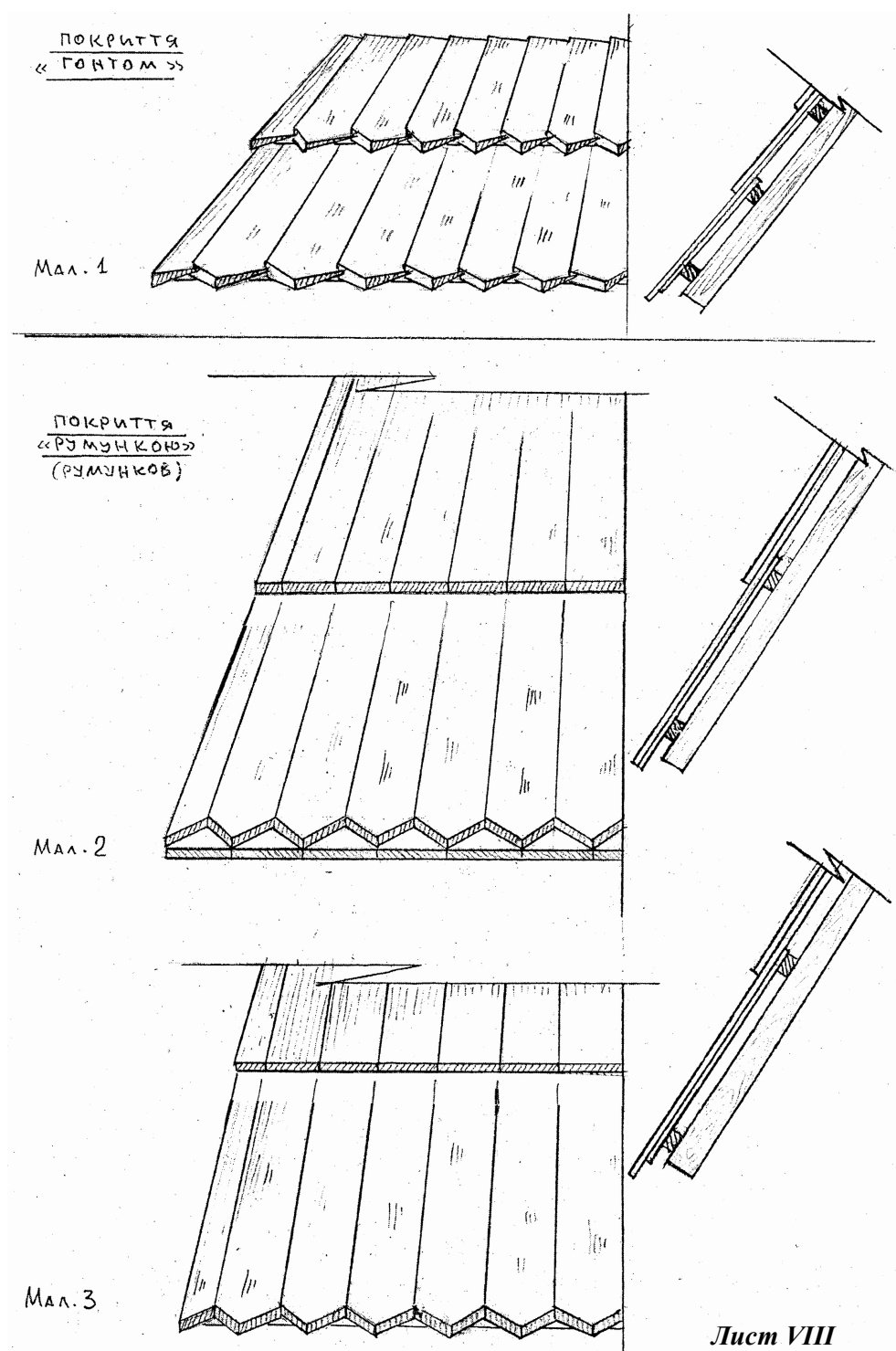
У селі Криве Поле зафіксовано церкву з покриттям даху “в румунку”, де верхній шар дощок настелений з проміжком в 1 см. Також наявні варіанти

⁵⁶ Записано в селі Бабин 15. 06. 2007 р. від І. Л. Сумарука.

⁵⁷ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

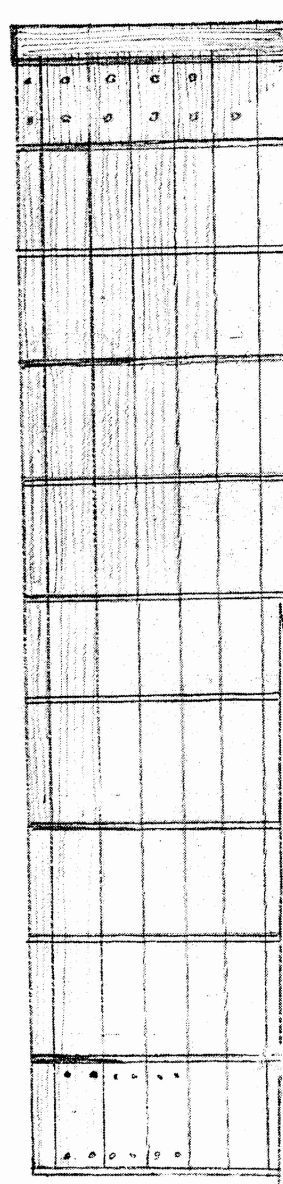
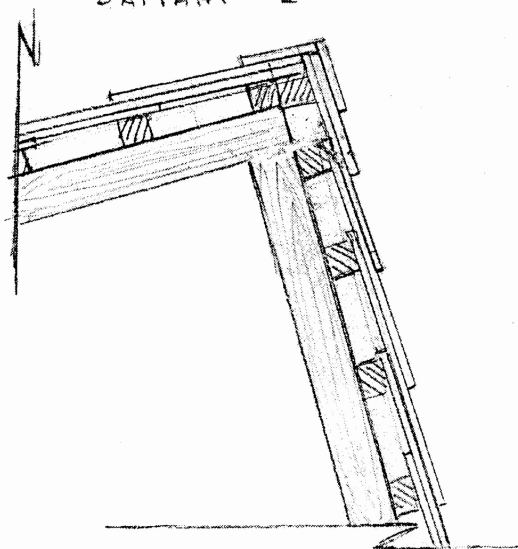
⁵⁸ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

ТЕХНІКА ПОКРИТТЯ
ДАХУ ДРАЧИЦЕЮ
"ВРУМОНКУ"

ЗАВЕРШЕННЯ ГРЕБЕНЯ
ВАРІАНТ 1

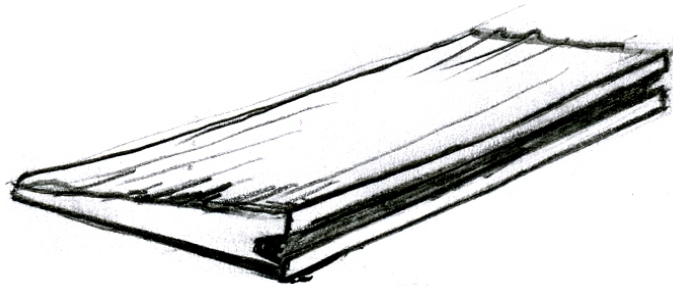

ВАРІАНТ 1

покриття даху, коли зуб дошки наступного ряду виходив не на середину дошки нижнього ряду, а на її стик (див. *лист X*).

Техніка покриття “в румунку” передбачає два способи закінчення низу даху: у першому випадку край верхнього, “зубленого” шару дощок виступав за край нижнього шару, а в іншому – верхній шар рівнявся по нижньому, утворюючи на ньому пряму “зублену” лінію (див. *лист VIII, мал. 2–3*).

На Гуцульщині побутувала ще одна техніка покриття дахів, відома під назвою “*гонт*”. “Гонт” (“гонта”) являв собою колоту дошку довжиною 50–60 см, яка на торці має клиноподібну форму: “Острий один має бути ... а другий то повинна бути товщина дес так коло півтора сантиметра”⁵⁹.

Повздовжні краї дошки мають різну товщину: один – гострий, інший – завтовшки до 1,5 см з прорізанним пазом (“фальцом”). Така форма передбачала свої покрівельно-технологічні нюанси, пов’язані зі стикуванням дощок: дошку укладали таким чином, щоб її гостра сторона входила в паз наступної дошки. Такий спосіб стикування забезпечує герметичність покриття даху, де ймовірність затікання води набагато менша, ніж при застосуванні описаних вище технік (див. *лист XI*). Усі подальші технічні прийоми абсолютно аналогічні покрівельній техніці “в румунку”:

Так румунка, так і гонта б’єси ... Гонта так само іде, єк румунка ... Так само гонта, так щир один коротчий перший іде ... Так само гонта іде, єк оця румунка, самим цим способом. Гонта шпунтуєси, гонта має шпунт. Гонта інакша, якісніша. Нижній щир іде коротший. Верхні ідут всі в два раза довші, а самий верхній ряд також коротший. Гонта так шісдисетка (60 см. – *М. М.*), довша не може бути⁶⁰.

Ци румунков, ци гонтов так само криєси ... Так само і під румунку і під гонту, так само латитси⁶¹.

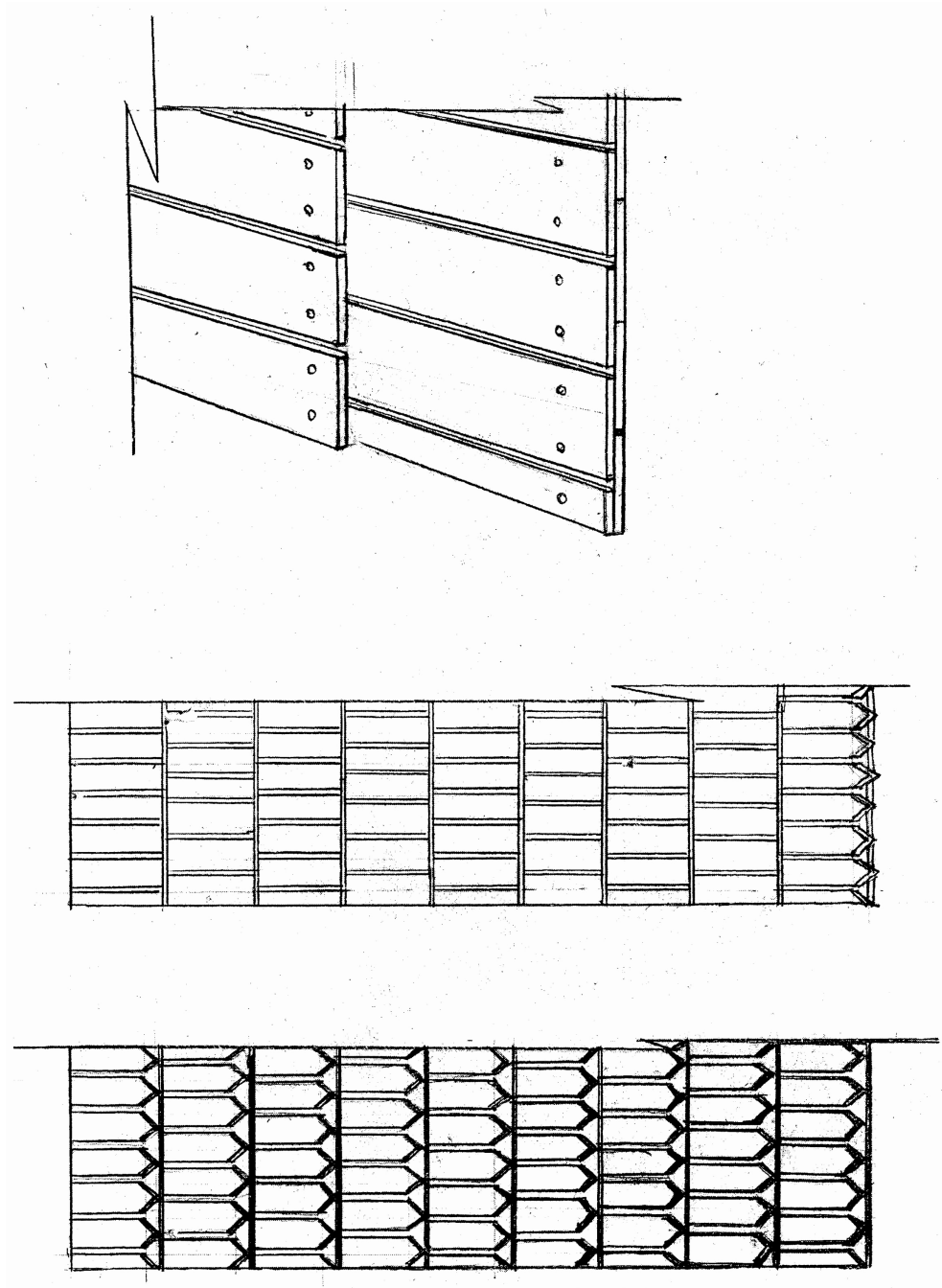
Техніка покриття гонтом передбачає застосування виключно “зубленої” дошки:

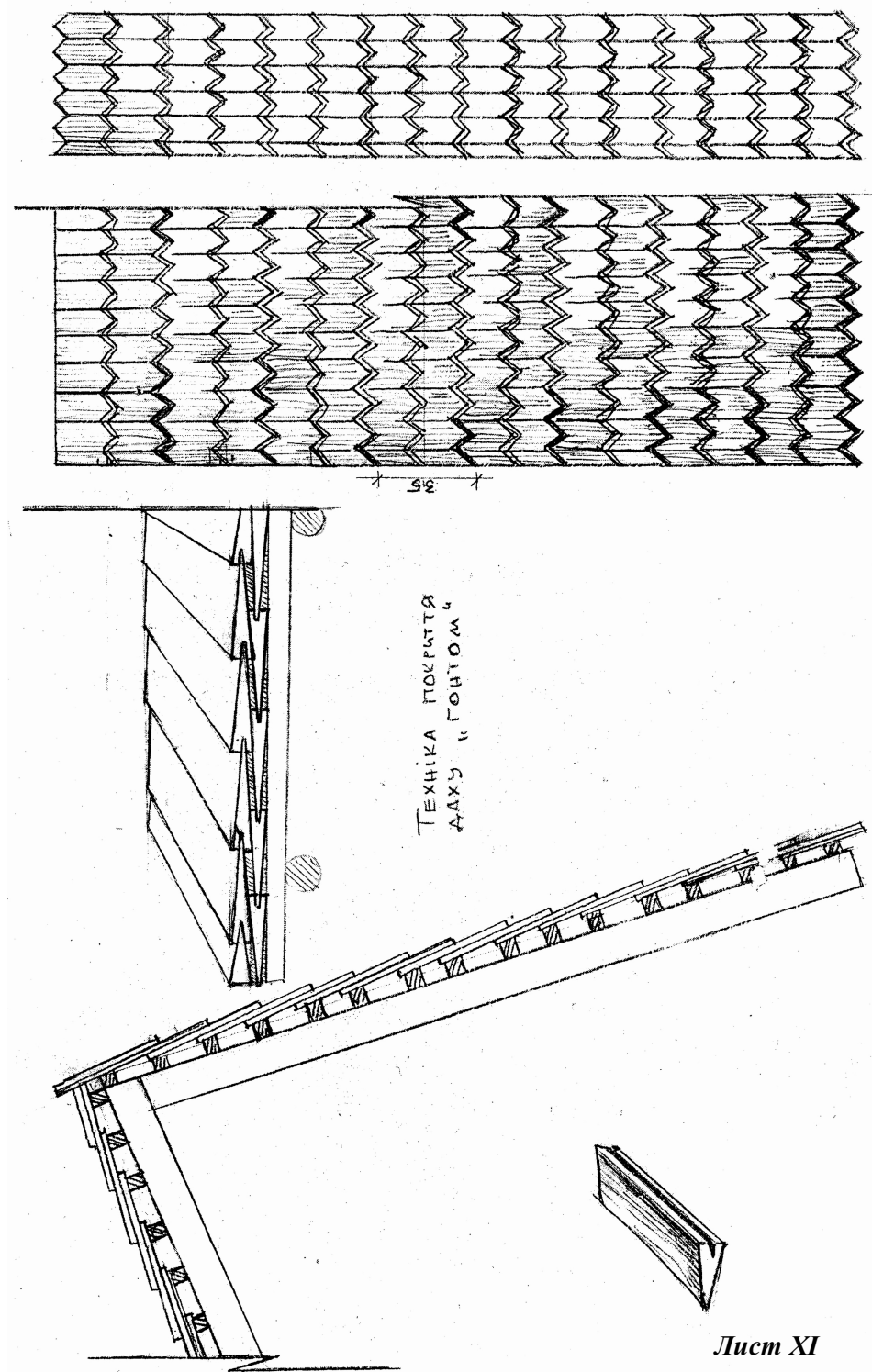
Зазубрене то робити отакі зубці, то вно багато культурніше віходить ... На кожнім виводили (зубили. – *М. М.*). Перша дошка на стелю йде ривна, а другу

⁵⁹ Записано в селі Бабин 15. 06. 2007 р. від І. Л. Сумарука.

⁶⁰ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

⁶¹ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

дошку вже роблять зуб і випускають ... А рівно то-то вно не файно. ... Верх тоже зубили, верхню дошку тай отако ... І тогди такий рідок получавси⁶².

Але робилася (зубилася. – *М. М.*) тільки верхня дошка. Спідна дошка йшла ривна⁶³.

Дах, покритий гонтом, зазвичай мав близько десяти рядів, інколи й більше. Кількість рядів напряду залежала від розмірів (висоти) даху: “Там уже може вийти десікь (10. – *М. М.*) цих маленьких щириків ... Може вийти й вісім, може вийти дев’яць (9. – *М. М.*), десікь (10. – *М. М.*)”⁶⁴.

Завершальним покрівельним етапом є процес обробки даху спеціальним розчином, який носить назву “тир” або “ропа”^{*}, відповідно процес називається “тирування”. Перш ніж приступити до нього, свіжопокритий дах повинен вистоятися, час вистоювання визначається погодними умовами. Про готовність даху до обробки свідчать дві ознаки: зміна кольору дошки і поява на її поверхні ледь помітного сірувато-білого нашарування “ворсу”, “шкамка”:

Цей дах має постояти до тих пір, поків дошка не пустит ворс такий, тіна, мошок такий, ек маленька шерскь. На дошці зверху, коли вже із дошки починає цей ворс згонити і він уже на торці починає ловитися, то тогди пора покривати тиром⁶⁵.

Дах може стоєти, доки мошок такий не пускає ... Це такий білий шкамт ... Він так ек біліє дошка. Просто такий шкамок си робит ... І тогди тируєтси, бо тир тогди си впитує в дошку. А ек укрити і зразу насвіжо, то дощ ісполює тир ... Так шо дошка ек була біла, так і станет біла, дощ ізмиє⁶⁶.

Після появи всіх ознак готовності можна було приступати до покриття даху “тиром”, “ропою” – нафтопродуктом, який колись видобували в Карпатських горах, з високою місткістю парафіну.

Генди є де бурова була ... З землі виходит таке чорне, ну тир, така ропа. Називаетси ропа ... То-то гезди (тут. – *М. М.*) за потоком (у селі Криве Поле. – *М. М.*)⁶⁷.

Тир брали у селі Космач, є на Косівському районі таке село ... Там добували з землі ... Гуцули цю нафту купували, цей тир. Навіть було так, шо через верхи ходили у Космач, коли по цей тир ... І там брали цей тир. Плечима носили або кіньми через верхи ... Тир – це був, ну, вобщем, це є нафта. Нафта, яка має парафін у собі ... Набирали найгушчого того, верхнього отакого оцього парафіну⁶⁸.

⁶² Записано від того самого інформатора.

⁶³ Записано в селі Криве Поле (присілок Крива) 11. 07. 2006 р. від В. Ю. Петріва.

⁶⁴ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

* Терміни “тир” і “ропа” побутують практично на всій Гуцульщині й фактично визначають один і той же розчин, яким покривають дах.

⁶⁵ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

⁶⁶ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

⁶⁷ Записано від того самого інформатора.

⁶⁸ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

У селі Яворів Косівського району зафіксовано інший спосіб обробки дошки, коли замість тиру застосовували баранячий жир (лій). Причому дошку обробляли заздалегідь, перед покриттям даху: “Берут баранячий лій ... Були такі гуцули, коли багато овець тримали. Всі драниці переварювали просто у лою. Гонту переварювали у овечім лою. Ші ніхто не знав про оці підземні копалини”⁶⁹.

Перед покриттям даху “тир” обов’язково проходив термічну обробку і мусив бути відповідної температури, від якої залежить ступінь його проникнення в дошку. Не менш важливою умовою була тепла сонячна погода:

Тогди шукали цього тиру, їхали на бурові, там брали це в бочки, та й по тому цей тир розігрівалоси у котлі ... Та й у відро, та й на дах, та й щітков, та й усьо⁷⁰.

Кладетси там дві цеглі, та й на то банек, та й сиплете ропи, та й гореча ... Та й тогди тим пензликком собі тируєте ... Драбину і погнав ... То треба в погоді дуже жаркі тирувати ... Аби вно впитувалоси всередину⁷¹.

Треба аби драниця висохла, треба щоб гарна погода була і щоб не дай Бог, щоб сонце не пекло⁷².

Беремо розігриваємо (тир) ... Ну, треба обережно, так щоб він не зловивси, бо ми його гріємо. Робимо таку тіпа пічку з каміння і на то зверху кладемо відро з тиром і його підогрівемо почті до самого кипіння ... Тогди – відро, і по драбині, щітков і починаєш тирувати горечим тиром⁷³.

Після першої обробки дах міг стояти, за різними свідченнями, від одного до чотирьох років, після чого вимагав повторного “тирування”. Для нього вже застосовували виключно “ропу”, не допускалось використання різних нафтових переробок, мазуту, які негативно впливали на тривалість служіння даху:

Його (дах. – М. М.) тируєш через 3–4 роки. Скоріше не можна ... Бо як рік за роком тирувати, так дах перегорить, і дошка почне тріскатися і почне текти. І зразу не можна свіжу дошку тирувати, тому шо вна потріскає. Нієкіми засобами ... переробками від нафти ... бо вно спалює просто дошку⁷⁴.

Хто покрив (тирував. – М. М.) борше ... Де хто в рік, а де хто і у два⁷⁵.

Проміжок часу між другим і третім покриттям даху “тиром” міг сягати вже до десяти років: “Аби довше стояло, то дес си покривало через вісім років, десікь (10 років. – М. М.)”⁷⁶.

⁶⁹ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

⁷⁰ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

⁷¹ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

⁷² Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

⁷³ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

⁷⁴ Записано від того самого інформатора.

⁷⁵ Записано в селі Яворів (присілок Широкий) 9. 07. 2006 р. від Ю. В. Григорука.

⁷⁶ Записано від того самого інформатора.

При обробці “тиром” важливим є порядок нанесення “ропи” на дах. “Тирували”, починаючи від верха даху, гарячою рідкою “ропою” за допомогою щітки (з кінського волосу: “Шерсть кінська з фоста, з гриви, робити таку щітку”⁷⁷), втираючи в кожну дошку рухами знизу вгору. Робили так з огляду на те, що кожна дошка має невидимі для ока виїмки (“задріжки”): при рухах щітки згори донизу “ропа” не потрапляла в них. Відтак непокриті “тиром” частини дошки були чутливі до атмосферних впливів і легко піддавалися гниттю: “О, аді во видите, бо ви ек суда трите в долину, то вна собі то, а ек ви дгорі, так його рвет ці задріжки ... І вона (“ропа”. – М. М.) більше пропитує так і ні зчурає”⁷⁸. Натомість при дотриманні вимог, передбачених технологією, покриті колотою дошкою дерев’яні дахи могли прослужити досить тривалий час: “Такий дах може зберігатися дуже довго. Лиш треба за ним слідкувати, і головне, не перепалювати всеким екимос і покривати тиром. І коло сімдисекь-вісімдисекь (70–80. – М. М.) років, з дранки”⁷⁹. Один з майстрів навіть стверджував: “Я вам хочу сказати, що алюмінія скоріше кине корозію, як оцей дах”⁸⁰.

* * *

Таким чином, техніка покриття дахів колотою дошкою складається з трьох основних технологічних етапів, від яких залежить якість, а відтак і довговічність покрівлі: відбір і заготівля матеріалу та виготовлення покрівельної дошки; процес покрівлі даху з неухильним дотриманням вимог, передбачених технологічними прийомами; захист покрівлі від впливу атмосферних явищ шляхом покриття спеціальними розчинами.

Покрівельна техніка “посіжняк” є давнім способом покриття даху довгою дошкою, який сьогодні практично не знаходить застосування. Причиною є нестача і, відповідно, висока вартість матеріалу, обумовлена його важкодоступністю і складністю транспортування. Відтак техніка “посіжняк” зафіксована лише у Верховинському районі, а в сусідньому (за Буковецьким перевалом) Косівському районі майстри-старожили цієї техніки вже не пам’ятають, хоча й пригадують хати зі старими дахами, покриті довгою дошкою.

Технологічні прийоми покриття “посіжняком” і “в щир” мають багато спільних ознак, які радше свідчать про їх близькість, аніж відмінність. Обидві техніки передбачають покриття даху згори вниз під “гарівницю” шляхом підсовування дощок нижнього ряду під верхній, де нижня лата товстіша від верхньої і виконує функцію фіксатора дощок. Різниця полягає в параметрах покрівельного матеріалу: довжина “посіжняка” коливається в межах 1,5–2,5 м, а довжина “драниці” при техніці покриття “в щир” має розміри від 80 см до 1 м.

⁷⁷ Записано в селі Криве Поле 14. 06. 2007 р. від В. К. Остафійчука.

⁷⁸ Записано від того самого інформатора.

⁷⁹ Записано в селі Криве Поле (присілок Середній Грунь) 11. 07. 2006 р. від М. Д. Джоголюка.

⁸⁰ Записано в селі Яворів (присілок Черлений) 9. 07. 2006 р. від В. В. Мицканюка.

Техніці покриття “в шир” притаманна поліваріантність технічних прийомів, яка проявляється в окремих незначних конструктивних деталях, по суті не впливаючи на основні технологічні засади цієї покрівельної техніки. Зокрема, один з її варіантів є покриття даху латами однакової товщини, де фіксатором дощок слугує паз на латі – “фальц”. Техніка “в шир” має декілька альтернативних назв – “у простий спосіб”, “дранкою”, “драницею”.

Техніки покриття даху “в румунку” та “гонт” передбачають технологічні прийоми, протилежні технікам “в шир” і “посіжняк”. Згідно з ними дах покривають знизу вгору, зазвичай завершуючи його фігурним гребенем – “курункою”. Спосіб покриття вимагав, щоб порядок укладання дошки над кожною латою мав три шари. Кінці дощок обов’язково “зубилися” – зрізалися під кутом. “Гонта” на торці мала клиноподібну форму і поздовжній паз на одній стороні.

У сучасних умовах інтенсивного розвитку інфраструктури Карпатського регіону, будівництва туристичних комплексів, баз відпочинку, кемпінгів, зеленого туризму, де активно застосовують традиційні будівельні матеріали, автентичні покрівельні техніки успішно розвиваються, пристосовуючись до нових вимог сьогодення.

ДОДАТОК

Словник будівельно-покрівельних термінів, які побутували й побутують на Гуцульщині (у селах Криве Поле Верховинського району, Бабин і Яворів Косівського району)

- Буркниця** – верхня поздовжня конструкція даху, елемент, який застосовують при покриванні техніками “посіжняк” та “в шир”; інша назва – *гарівниця* (с. Криве Поле)
- Вісний ніж** – інструмент, який застосовують при колінні й обробці покрівельної дошки-драниці (с. Криве Поле)
- Вісний столець** – верстат для коління й обробки покрівельної дошки (с. Криве Поле)
- Вершак** – верхня частина дерева, верх колоди або заготовки-гітини (с. Криве Поле)
- Ворс** – наліт, мошок на колотій дошці, який свідчить про її готовність до *тирування*; інші назви – *тіна*, *шкамок*, *шамт* (с. Криве Поле)
- В шир** – техніка покриття даху; див. *драниця* (с. Яворів)
- Гарівниця** – див. *буркниця* (с. Криве Поле)
- Гітина** – частина розколеного кругляка (поліно), заготовка для коління дошки (с. Криве Поле)
- Гітувати** – колоти (с. Криве Поле)
- Гевер** – відколота пластинка нижньої частини дерева, за допомогою якої визначають придатність його до коління; інші назви – *лупак*, *штаб*, *плашка* (с. Яворів)

Гонт	— техніка покриття даху, а також назва покрівельного матеріалу, колотої “зубленої” дошки, яка має довжину 50–60 см, один бік – загострений, інший товщиною – до 1,5 см
Гонта	— див. <i>гонт</i>
Дах	— нижній край покрівлі даху (с. Яворів)
Довбинька	— дерев’яний молоток, який застосовують для коління дошки (с. Криве Поле)
Драниця	— покрівельний матеріал, колота дошка довжиною 80–100 см і товщиною 1,2–1,3 см, іноді означає техніку покриття; інші назви – <i>дранка</i> , <i>простий спосіб</i> , <i>в щир</i>
Дранка	— див. <i>драниця</i>
Дерун	— інструмент, яким колють колоди і виготовляють драницю (с. Яворів)
Дирун	— див. <i>дерун</i> (с. Криве Поле)
Жолобити	— визначати напрямок структури дерева при розколюванні (с. Криве Поле)
Жолобит	— див. <i>жолобити</i>
Задріжки	— виїмки на колотій дошці (с. Криве Поле)
Зачурати	— затікати (с. Криве Поле)
Зубити	— загострювати, або загострені краї колотої дошки, яку застосовують при покритті даху техніками “в румунку” та “гонт” (с. Криве Поле)
Кантова стропочка	— спосіб укладання дощок для сушіння; інші назви – <i>клітка</i> , <i>штоц</i> (с. Яворів)
Капуют	— розколюють, тобто випробовують здатність дерева до коління (с. Бабин)
Кізли	— каркас даху, крокви
Коцкотіти	— прибивати <i>драницю</i> до лат (с. Криве Поле)
Клітка	— див. <i>кантова стропочка</i> (с. Криве Поле)
Колючий ліс	— ліс рівний, без сучків, який легко піддається колінню (с. Яворів, с. Криве Поле)
Крок	— відстань між латами (с. Бабин)
Курунка	— виступаючий ряд “зублених” дощок, який утворює гребінь даху (с. Яворів)
Лий	— баранячий жир, в якому варили колоту дошку (с. Яворів).
Лій	— див. <i>лий</i>
Лупак	— див. <i>гевел</i> (с. Яворів)
Осердя	— серцевина дерева (с. Криве Поле)
Платва	— верхній вінець зрубу хати
Плашка	— див. <i>гевел</i> (с. Криве Поле)
Подушєра	— горище (с. Яворів)
Полова лата	— нижня (перша знизу) лата на краю даху (с. Криве Поле)
Половичка	— половина довжини дошки, застосовується при покритті даху техніками “в румунку” і “гонт” (с. Бабин)

- Посіжняк** – покрівельний матеріал, колота дошка довжиною 1 500–2 500 см і товщиною до 1,5 см, вживається як назва покрівельної техніки (с. Криве Поле)
- Простий спосіб** – див. *драниця*
- Прості ширици** – див. *в щир* (с. Яворів)
- Рапа** – нафтопродукт з високим вмістом парафіну, розчин, яким “тирували” дах (с. Яворів); інші назви – *ропа, тир*
- Разівка** – назва нижнього (першого) шару дощок при покритті даху технікою “в румунку”
- Ропа** – див. *рапа*
- Румунка** – техніка покриття даху, при якій застосовують колоту дошку довжиною 60–80 см і товщиною 1,2–1,3 см
- Стриг** – див. *щир*
- Тир** – див. *рапа* (с. Криве Поле)
- Тирування** – процес покриття даху *тиром, ропою*
- Тіна** – див. *ворс* (с. Криве Поле)
- Три дубелти** – порядок укладання дощок при техніці покриття “в румунку” та “гонт” (с. Яворів)
- Фальц** – паз, вибрана четверта частина лати (с. Яворів)
- Фаціят** – залом трикутної форми на причілку даху
- Фуг** – різець, яким виготовляють пази в гонті (с. Бабин)
- Чвертка** – див. *гітина* (с. Яворів)
- Шир** – див. *щир*
- Шкамок** – див. *ворс* (с. Криве Поле)
- Шкаmt** – див. *ворс* (с. Криве Поле)
- Шпунт** – повздовжній паз на гонтині (с. Бабин, Яворів)
- Штаб** – див. *тевер* (с. Криве Поле)
- Штоц** – див. *кантова стропочка* (с. Криве Поле)
- Щир** – ряд дощок, який утворює конфігурацію даху
- Щит** – див. *щир*
- Щирики** – ряд дощок, застосовується при техніці покриття “гонт” (с. Криве Поле)
- Щирици** – див. *щир* (с. Яворів, присілок Широкий)
- Яловий ряд** – нижній ряд дощок покрівлі, край даху (с. Яворів)

TRADITIONAL ROOFING TECHNIQUES IN HUTSULSHCHYNA

Mykhailo MATIYCHUK
National Museum of Folk Architecture and Life
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Pirogovo, Kyiv 03026, Ukraine

Roof engineering is an important element of wooden construction in Hutsulshchyna: they shaped silhouettes and aesthetics of the roofs, and therefore the image and the

architectonics of the whole building. The roof structure of the building depended on its functional purpose: to cover the commercial and industrial buildings people often used saddle roof, to floor houses – hipped roof. Roofs were covered with riven fir board. This technique consists of three main technological stages that affect the quality and durability of the roof: the selection and procurement of material and manufacturing roofing boards, roofing process in strict compliance with technological requirements, and protection of the roof from the effects of atmospheric phenomena by covering the roofs with special solutions. In Hutsulshchyna, one of the most common covering techniques, the specific application of which depended on the size and configuration of buildings and some roofing manufacturing techniques, were “posizhnyak”, “schyr” (mainly for saddle roofs), “rumunka” and “gont” (for hipped roofs).

Key words: wooden construction, Hutsulshchyna, roofing equipment, saddle roof, hipped roof, riven fir board.

ТРАДИЦИОННЫЕ КРОВЕЛЬНЫЕ ТЕХНИКИ НА ГУЦУЛЬЩИНЕ

Михаил МАТИЙЧУК

Национальный музей народной архитектуры и быта НАН Украины
с. Пирогов, Киев 03026, Украина

Важным элементом деревянного строительства на Гуцульщине является кровельная техника, которая формировала силуэт и эстетику крыши, а следовательно – художественный образ и архитектуру сооружения. Конструкция крыши строения зависела от ее функционального назначения: для перекрытия хозяйственных и производственных зданий чаще применяли двускатную крышу, для перекрытия жилых домов – четырехскатную крышу. Крыши зданий покрывали колотой еловой доской. Техника покрытия ею крыш включает три основных технологических этапа, от которых зависит качество и долговечность кровли: отбор и заготовка материала и изготовление кровельной доски; процесс покрытия крыши с неуклонным соблюдением требований, предусмотренных технологическими приемами; защита кровли от воздействия атмосферных явлений путем покрытия специальными растворами. Самыми распространенными на Гуцульщине техниками покрытия, конкретное применение которых зависело от размеров и конфигурации зданий и ряда кровельных технологических приемов, были “посижняк”, “в щир” (преимущественно для двускатных крыш), “в румынку” и “гонт” (для четырехскатных крыш).

Ключевые слова: деревянное строительство, Гуцульщина, кровельные техники, двускатная крыша, четырехскатная крыша, колотая еловая доска.

Стаття надійшла до редколегії 22.08.2008

Прийнята до друку 20.07.2010

